

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

**İSLÂM SİYASET DÜŞÜNÇESİNE SÛFÎ GÖZÜYLE BAKMAK:
HİLYETÜ'L-EVLİYÂ'DA HALİFE ÖMER B. ABDÜLAZİZ***

LOOK AT ISLAMIC POLITICAL THOUGHT WITH THE EYE OF SUFI: CALIPH 'UMAR
IBN 'ABD AL-'AZİZ IN *HİLYAT AL-AWLIYÂ'*

Enes TAŞ

Dr. Öğr. Ü., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslâm Felsefesi Anabilim Dalı;
Ass. Prof. Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic
Philosophy; Afyonkarahisar, Turkey; etas@aku.edu.tr; orcid.org/0000-0003-0439-1240.

Orkhan MUSAKHANOV

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı; Ass.
Prof. Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Mysticism;
Afyonkarahisar, Turkey; orkan.musaxan@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9081-3771.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 27 Temmuz 2020 / 27 July 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 8 Aralık 2020 / 8 December 2020
Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2021 / 15 January 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar / January – Spring 2021
Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 243-261.

Cite as / Atıf: Taş, Enes – Musakhanov, Orkhan. “İslâm Siyaset Düşüncesine Sûfî Gözüyle
Bakmak: *Hilyetü'l-Evliyâ'* da Halife Ömer B. Abdülaziz [Look at Islamic Political Thought
with the Eye of Sufi: Caliph 'Umar ibn 'Abd al-'Aziz in *Hilyat al-awliya'*”]. İhya Uluslararası
İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/1 (Ocak/January 2021),
243-261.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via
a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği
teyit edildi.

* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde katkı ve teşviklerinden dolayı Prof. Dr. Zekeriya Güler'e müteşekkirimiz.

Öz

Bu makale, Platon'un *Devlet*'inde idealize edilen filozof-kralın karşılığı olarak İslam siyaset düşüncesinde sırasıyla peygamber-kral, râşid halife ve âdil sultan/*velî-emîr* şeklinde ortaya çıkan yöneticilerden, âdil sultan/*velî-emîr* olarak Ömer b. Adülaziz'in (ö. 101/720) vasıflarını, Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'sının tasvir ettiği üzere ele almaktadır. Zira Ebû Nu'aym'ın eserinde sûfiler arasında zikrettiği tek siyasî kişilik -râşid halifeler istisnâ tutulursa- Ömer b. Abdülaziz'dir. Dolayısıyla Ebû Nu'aym'ın eserinde çizdiği Ömer b. Abdülaziz'in yönetimine dair tasvirin, İslam siyaset düşüncesi metinlerinin ilk kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Makale, İslam siyaset düşüncesi için dolaylı da olsa en erken tarihli verilere kaynaklık eden *Hilyetü'l-Evliyâ*'nın, sûfî müellifinin gözünden İslam siyaset düşüncesinde âdil sultanın vasıflarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. *Hilyetü'l-evliyâ*'da müellif her ne kadar yorum yapmayıp rivayetlere yer vermiş olsa da onun eserinde Ömer b. Abdülaziz'i sûfilerin arasına yerleştirip onun hakkındaki rivayetlerin ağırlık noktasının da siyasetle/yönetimle ilgili olması bu makalenin odak noktasını meydana getirmiştir.

Anahtar Kavramlar: İslam siyaset düşüncesi, Âdil sultan, Velî-emîr, *Hilyetü'l-evliyâ*, Ömer b. Abdülaziz.

Abstract

This work deals with the qualities of 'Umar ibn 'Abd al-'Azîz as the just sultan, as described by the *Hilyat al-awliya'* of Abû Nu'aym al-İşfahânî (d. 430/1038). For, the only political personality that Abû Nu'aym mentions among the sufis in his work -except for the rashid caliphs- 'Umar b. 'Abd al-'Azîz. Therefore, it can be said that Abû Nu'aym's description of 'Umar b. 'Abd al-'Azîz's rule in his work is one of the first sources of Islamic political thought texts. This work aims to reveal the qualities of the just sultan in Islamic political thought through the eyes of the sufi author of *Hilyat al-awliya'*, who is the source of the earliest data for Islamic political thought, albeit indirectly. Although the author did not comment and included narrations in *Hilyat al-awliya'* the focus of this work was that he placed 'Umar ibn 'Abd al-'Azîz among the sufis in his work and the narrations about him were about politics.

Key words: Islamic political philosophy, Just sultan, Sûfî sultan, *Hilyat al-awliya'*, 'Umar ibn 'Abd al-'Azîz.

Extended Abstract

Why would certain people ruler in a society and others be ruled? Why is there the ruler and the ruled seperation and hierarchy between people who are "equal" in terms of being human? Such questions have been considered throughout history, and different community management theories have emerged that generally accept and regulate the relationships that ruler and ruled according to philosophical/religious schools. For example, according to Plato (427-347 BC), the best ruler is the philosopher-king. Al-Fārābī (d. 339/950) describes the ruler of the perfect state as the first leader, and when we look at the characteristics of this first leader, it can be seen that he depicts the prophet. Therefore, according to al-Fārābī, the ideal ruler can be said to be the prophet-king. According to this theoretical framework put forward by al-Fārābī, the second leader can easily be exemplified by the rashid caliphs, who do not have the qualification of the first leader/prophet to impose shariah. After the rashid caliphs, with Muāwiyah (d. 60/680), the government in the Islamic world became sultanate. Now, gradually, the virtuous society of the first leader and the second leader, that is, the period of the prophet and rashid caliphs, is abandoned. However, in order to reach or approach the virtuous society again, the feature sought in the ruler is to be a just sultan. In our opinion, "just sultan" as the qualification sought in the ruler in Islamic political thought can be called "saint-ruler" (walī-amīr) in the sufīc tradition, based on Abū Nu‘aym’s Ḥilyat al-awliyā’.

In Islamic political thought, the principle that the ruler should have a abstentions attitude towards world property/possessions thanks to asceticism and taqwa is at the center of the interest of sufīc tradition in political thought. Ḥilyat al-awliyā’ probably deals with ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz (d. 101/720) in this respect, in terms of being a sufism classic. As for the distinctive feature of Ḥilyat al-awliyā’ as a sufī biography classic, it is primarily a book that tells the life stories of the sufīs and aims to convey their aphorisms about religious life. Another feature of the work is that it starts with Abū Baker (d. 13/634), not with Ibrāhīm b. Adham (d. 161/778 [?]), unlike Sulamī’s (d. 412/1021) Tabaqāt al-sūfiyāh. As it can be understood from the name of Ḥilyat al-awliyā’ wa-ṭabaqāt al-aṣfiyā’, it is not a work in the type of "political advice treatise" (naṣihatnāma) and "political treatise" (siyāsatnāma), the content of which contains advice to rulers on justice and ruling. This book is a sufism classic in which the biographies of scholars, sufīs and rulers starting from the companions (ṣahāba) are told. However, it is possible that the work, in which the four rashid caliphs and the principles of the rule of ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz’s are mentioned extensively, are among the sources of the above-mentioned types of works that contain political issues. When Ḥilyat al-awliyā’ is analyzed, it is seen that the author only mentioned the narrations together with their isnads without any interpretation and did not specify the sources he used. Ḥilyat al-awliyā’ is the source work of this article, since most of the information in it does not reach today in other ways, it is an indispensable source for the books written in this genre after it, and it contains real examples of the ruler type targeted in the post-11th century politics.

In the special of Ḥilyat al-awliyā’, the narratives about the just rule of ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz contain valuable information about the practical background of Islamic political thought from the eyes of a sufī author. The narratives about the rule of ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz, which can be considered as practical administration in the beginning, actually shed light on the theoretical principles of Islamic political thought based on the Quran and Sunnah. Because at the center of ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz’s understanding of ruling is "to rule with justice". And one of the biggest obstacles to ruling with justice is to be fond of world property/possessions. It can be said that the understanding of justice and avoiding possessions is a superior principle that can be obtained from the Quran, Sunnah and the ruling of just sultans.

In the article, the narrations reported by Abū Nu‘aym about ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz’s administration appear as facts that support his understanding of ruling with justice. The first of these is the understanding derived from the hadith of Muḥammad as a principle, "not having the ambition to be a ruler", in other words not wanting to be an amīr/ruler, and not running away from duty and responsibility when given leadership when unwanted. Because personal desires and ambitions are the main obstacles to the rule of justice. One of the ways to prevent personal desires and ambitions from destroying justice is to prefer the person who keeps away from the administration because of the heavy responsibility of the administration, not the one who aspires to the administration with ambition. In this respect, it is remarkable that ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz, like his grandfather, ‘Umar (r.a), did not have ambition towards administration and was the first ruler in which social justice was reestablished after the rashid caliphs.

As a result, although the theoretical principles of Islamic political thought are considered to be discussed especially in political philosophy and theology (kalām), the practical administrations of the rulers coming from Muḥammad, especially the just rulers, also provide materials that are suitable for deriving theoretical principles. In terms of the writing of

Islamic political thought, Hilyat al-awliya' shows that the texts of political philosophy, theology (kalam) and Islamic jurisprudence (fiqh), as well as sufism texts, are the source of important information in bringing together information from many and different sources and revealing the principles of political thought.

GİRİŞ

Antik çağdan beri siyaset felsefesinin ilk ilkesi, insanın doğası gereği medenî bir varlık olmasıdır. Bunun anlamı insanın kendi türüne ait kemâlî en üst seviyede elde edebilmek için bir topluluğa dahil olmak zorunda olmasıdır. Bu nedenle, insanlar ihtiyaçlarını doğal yoldan temin etmek için zorunlu olarak toplumsal organizasyonlar kurmuşlardır. İnsanların yaşamlarını huzurlu bir şekilde sürdürmeleri için ortaya çıkan toplumsal organizasyonlar; ev, mahalle, köy, şehir ve devlet şeklinde en basitten en karmaşık organizasyona doğru sıralanmaktadır.¹ Zaman içerisinde bu toplumsal organizasyonlarda insanların huzuru ve mutluluğu elde etmesi için birbirleriyle kurdukları ilişkiler ağı daha fazla önem kazanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak insanlar toplumsal hayatla ilgili çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar bir yöneticiye ihtiyacı ve sorunları ortadan kaldıracak, düzeni sağlayacak bir yönetimi zorunlu kılmıştır.

Bir toplumda neden belirli kişiler yöneten ve diğerleri yönetilen olur? İnsan olmak bakımından "eşit" olanlar arasında neden yöneten ile yönetilen ayrımı ve hiyerarşisi vardır? Bunun gibi sorular üzerinde tarih boyunca düşünülmüş ve felsefî/dinî ekollere göre genellikle yöneten ve yönetilen ilişkilerini kabullenen ve peşi sıra düzenleyen farklı farklı toplum yönetimi teorileri ortaya çıkmıştır. Örneğin Platon'a (m. ö. 427-347) göre en iyi yönetici filozof-kraldır.² Fârâbî (ö. 339/950) ise erdemli şehrin yöneticisini ilk başkan olarak anlatır ki bu ilk başkanın özelliklerine bakıldığında onun peygamberi tasvir ettiği görülür.³ Dolayısıyla Fârâbî'ye göre ideal yönetici peygamber-kraldır denilebilir.

Platon'un *Devlet*'inde kurgulanan filozof-kralın, İslam siyaset düşüncesinde pratik karşılığı sırasıyla peygamber-kral, râşid halife ve âdil sultan olarak karşımıza çıkmaktadır. Âdil sultan olarak Ömer b. Adülaziz'in (ö. 101/720) vasıflarını ve onun hakkındaki bilgilerin neredeyse tamamını rivayet merkezli bir şekilde ilk defa Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliya'*sında bir araya getirmiştir. İslam siyaset düşüncesine yönelik yapılan, peygamber-kral, râşid halife ve âdil sultan tasnifine⁴ göre âdil-sultanın ilk örneğinin, *Hilyetü'l-evliya'*nın yönetim şeklini ayrıntılarıyla zikrettiği Ömer b. Abdülaziz olduğu söylenebilir.

¹ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan el-Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, thk. - çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yay. 2018), 184-190.

² Konunun detayı için bkz. Platon, *Devlet*, çev. S. Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 5/473d; 7/540d; Fatih Toktaş, "İbn Rüşd'ün Eflatun'un Devlet'ini Okuyuş Tarzı", *Medeniyet ve Klasik*, haz. Halit Özkan-Nurullah Ardıç-Âlim Arlı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 226.

³ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, 200-204.

⁴ Bernard Lewis'in uydurma hadis olarak aktardığı "Benden sonra halifeler gelecek; halifelerden sonra emîrler; emirlerden sonra krallar ve krallardan sonra tiranlar...", şeklindeki sözün bağlamı farklıdır. Ayrıntılı bilgi için Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 135.

Hilyetü'l-Evliyâ'nın kaynaklarından bazılarının günümüze ulaşmamış olması⁵, onun Ömer b. Abdülaziz tasvirini daha da önemli kılmaktadır.

Ebû Nu'aym, eserinin tamamında rivayetler ışığında velîlerin hayat hikâyelerini sunmaktadır. Bu bakımdan Ömer b. Abdülaziz'in âdil sultan olmasıyla ilgili İslam siyaset düşüncesine yönelik şahsi görüş ve kanaatlerini ifade etmemektedir. Fakat onun eserinde bir yönetici olan Ömer b. Abdülaziz'in takvası ve adaletiyle ilgili rivayetleri bir araya getirip sunması, onun âdil bir yöneticiye dair tasviri anlamına gelmektedir. Onun eseri velîleri konu edinmekle birlikte Ömer b. Abdülaziz de bu velîler arasında en geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in emîr olması ve velîler arasında zikredilmesi "velî-emîr" adlandırmamıza dayanak teşkil etmektedir. Bu bakımdan Ömer b. Abdülaziz diğer bütün tabakât ve terâcim eserlerinde âdil sultan olarak ve *Hilyetü'l-evliyâ*'nın aktardığı rivayetlerle tasvir edilmektedir. Ancak burada dikkat çeken husus, sûfiler/velîler hakkında bilgi vermeyi amaçlayan dolayısıyla bir sûfî tabakât eseri olan *Hilyetü'l-evliyâ*'nın, Ömer b. Abdülaziz'i rivayetlerle geniş bir şekilde konu kılması, geriye dönük olarak tasavvuf ilminin İslam siyaset düşüncesine katkısı sunmuş olmasıdır. Dolayısıyla "velî-emîr" olarak ortaya koyduğumuz kavram, İslam siyaset düşüncesinde yer alan "âdil sultan" kavramının tasavvufi karşılığı olarak görülebilir.

1. Âdil Sultan/Velî-Emîr: Kavram Çerçevesi

Yukarıda Fârâbî'nin siyaset düşüncesine dayanılarak ilk sıraya yerleştirilen peygamber kralın (*reis-i evvel* / ilk başkan) yönetimi, Hz. Peygamber'in vefatıyla sona ermiştir. Fârâbî'ye göre genel olarak ilk başkandan sonra gelen ikinci başkan, öncelikle ilk başkanın yönetimini takip etme özelliğine sahip olmalı, ardından da ilk başkanın belirli bazı özelliklerine sahip olmalıdır. Fârâbî'nin ortaya koyduğu bu teorik çerçeveye göre ikinci başkan, pratik düzlemde rahatlıkla ilk başkanın/peygamberin sadece şeriat koyma vasfına sahip olmayan râşid halifelerle örneklendirilebilir.⁶ Râşid halifelerden sonra Muâviye (ö. 60/680) ile birlikte ise

⁵ *Hilyetü'l-evliyâ* hakkında bilgi için bkz. Osman Türer, "Hilyetü'l-evliyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/51-52.

⁶ Fârâbî'ye göre ilk başkanın vasıfları şu şekildedir: "Erdemli şehrin yöneticisinin gelişigüzel herhangi bir insan olması mümkün değildir. (...) Bu insan ancak şöyle bir insandır ki, (a) yetkinliğe ulaşmış ve bilfiil akıl ve bilfiil makul durumuna gelmiştir; (b) mütehayyile gücü, ... tabiat bakımından yetkinliğin son noktasında bulunmaktadır. Öyle ki bu güç onda, hem uyanıklık esnasında hem uyku esnasında Faal Akıl'dan tikelleri ya oldukları gibi ya da taklitleri ile ve makulleri de taklitleri ile almaya tab'an hazır olarak bulunur. (...) Bu, onun akletme gücünün iki parçasında, yani nazarî ve amelî parçalarında ve ardından da onun mütehayyile gücünde hâsıl olduğunda, bu insan kendisine vahyedilen bir kimse olur. Böylece Azîz ve Celil olan Allah, Faal Akıl aracılığıyla ona vahyeder." Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, 194-198; Diğer taraftan Fârâbî'ye göre ikinci başkanın özelliklerine bakıldığında onun "ilklerin (ilk yöneticinin) şehri kendileriyle yönettiği yasalari, uygulamaları ve davranışları bilen ve belleyen biri olması ve bütün fiillerinde tamamen bunların izini takip etmesi, haklarında öncekilerden herhangi bir yasanın kaydedilmediği/korunmadığı şeyler hususunda mükemmel bir çıkarsama sahibi olması ve bunlarla ilgili çıkarımlarında ilk önderlerin/imamların gittiği yolu izlemesi, devam eden zamanların birinde kendini gösteren/bilinen ve öncekilerin/ilk başkanların yasamasına konu olmamış olan yeni durumlar ve ortaya çıkan olaylarla ilgili olarak çok iyi karar verme gücüne ve çıkarsama kuvvetine sahip olması ve bu hususlardaki çıkarımlarında şehrin maslahatı için en iyisini yapma gayreti içinde olmasıdır. Hem öncekilerin koymuş olduğu yasalara hem de onlardan sonra onların yoluna uygun olarak çıkarılanlara söz/konuşma yoluyla çok iyi bir şekilde yönlendirme kabiliyetine sahip olmasıdır. Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, 202-204.

İslam dünyasında yönetim saltanata/sultanlığa evrilir. Artık yavaş yavaş ilk başkan ve ikinci başkanın erdemli toplumundan yani peygamber ve râşid halifelerin döneminden uzaklaşıyor. Bununla birlikte erdemli topluma tekrar ulaşmak ya da yaklaşmak için yöneticide aranan özellik, adalet yani âdil sultan olma vasfıdır. İslam siyaset düşüncesinde yöneticide aranan vasıf olarak "âdil sultan", *Hilyetü'l-evliyâ*'dan hareketle tasavvuf geleneğinde, kanaatimizce "velî-emîr" olarak adlandırılabilir. Böyle bir kavramsallaştırmaya gidilmesinin sebebi Platon'un *Devlet*'i ile başlayan yöneticinin vasfı tartışmasında belirginleşen filozof-kralın, İslam siyaset düşüncesindeki üçlü alternatifi; ilk başkan (peygamber-kral), ikinci başkan -ki burada o üçüncü dördüncü ve devamındaki sırada yönetime gelmiş olsa da ilk başkanın yolunu takip ettiği ve erdemli toplumu ayakta tuttuğu sürece ikinci başkandır- ve adil sultan/velî-emîrdir. Fârâbî'nin erdemli toplumundan uzaklaştığında yani yönetici "ikinci başkan" vasfına da sahip olmadığı zaman yeni bir ilk başkanın/şeriat koyucunun gelme ihtimali olmadığı için bu durumda erdemsiz toplumun tekrar erdemli topluma dönüşmesinin mahiyeti belirsiz kalmaktadır. Dolayısıyla İslam siyaset düşüncesi, Fârâbî'nin "ilk başkan" ve "ikinci başkan" kavramsallaştırmasında Fârâbî ile müttefik olmasına rağmen erdemsiz toplumun âdil sultan eliyle -tasavvuf düşüncesi göz önüne alındığında velî-emîr ile- tekrar erdemli bir nizamın kurulma umudunu muhafaza eder. Bir sûfî biyografin bize sunduğu veriler, İslam siyaset tarihinde önemli bir iz bırakan âdil sultan ya da velî-emîr olarak Ömer b. Abdülaziz'e dikkat çekmektedir.

İkinci başkan olarak râşid halifelerden sonra niçin âdil sultan/velî-emîr geldiğini açıklamak için sahabe ve sûfî kavramlarının tarihsel arka planını incelemek gerekir. İlk tasavvuf klasiklerinden sayılan *el-Luma* yazarı Serrâc (ö. 378/988), sûfî isminin bidat olduğunu ve Hz. Peygamber ile sahabesi döneminde böyle bir ismin olmadığını ileri sürenlere karşı bir kimseye niçin sûfî denmesini; sahabenin Peygamberimizle sohbet ettiği için en yüksek rütbe olan "sahabe" ismini aldığı ve onlara sûfî denmesi gerekmediği şeklinde cevaplandırır. Ona göre Hz. Peygamber ve sahabesinden sonra zühd, sabır, rıza, şükür, tevekkül, kanaat ve benzeri hasletleri kendisinde toplayan âbid, zâhid, mütevekkil, mükrim, muhsin ve benzeri kimseler "sûfî" diye nitelendirilmektedir.⁷ Serrâc'ın sûfî ismini çıkarımına kıyasen peygamber-kral olan Hz. Peygamber ve râşid halife olan sahabelerin yönetme ahlakını kendinde barındıran Ömer b. Abdülaziz'e ilk âdil-sultan ya da velî-emîr ismini takdir edebiliriz. Burada şunu belirtmek gereklidir ki sûfî biyografiler sûfî dediğinde velîyi ve velî dediğinde de sûfiyi kastederler. Bu iki kavram onların gözünde eşdeğer kavramlardır. Ömer b. Abdülaziz'in velî-emîr olmasının kavramsal ve tarihsel arka planını oluştururken ayrıca şunlar dikkate alındı. i. Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/777) Ömer b. Abdülaziz'i -genellikle kabul görülen bir ifadeyle- beşinci râşid halife olarak niteler.⁸ Ancak râşid halifelik vasfının sahabeye özgü olması İslam düşüncesinde baskın bir unsurdur ve sahabe olma vasfı devam edebilen bir vasıf da değildir. ii. Sahabenin hepsine ve İslâmî ilimlerde tebarüz etmiş tâbülerin geneline velî ismi verilir.

⁷ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Luma*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2016), 31-34.

⁸ Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) "râşid halifeler beştir" sözü için bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, thk. Târik Muhammed Abdü'l-Mün'im (İskenderiye: Dâru İbn Haldun, ts.), 1/306.

Ancak sahabe vasfı velîlik vasfını kapsamakla beraber velîlikten daha genel ve aynı zamanda son nebi bağlamında devamı olmayan bir vasıftır. Bütün bu kayıtlarla birlikte Ebû Nu'aym'ın eserine sahabeyle başlamasına rağmen isim olarak *Hilyetü'l-Evliyâ'yı/Velilerin Güzel Sıfatları* tercih etmesi de böyle bir kavramlaştırmanın diğer bir gerekçesidir.

Platon, eserini teorik bir çerçevede yazıp eserindeki filozof-kral kavramına müşahhas bir kimseyi örnek verme ihtiyacı duymaz. Aynı şekilde Fârâbî'nin erdemli şehrinin ilk başkanı da -şeriat koyucu olarak bir peygamber olsa da- ismi belirli bir kişi değildir. Buna karşın İslam siyaset düşüncesi açısından *Hilyetü'l-evliyâ*'da bir araya getirilen rivayetlere göre Ömer b. Abdülaziz, âdil sultan/velî-emîrin somut örneği olarak okunabilir. Ömer b. Abdülaziz halife olunca -aşağıda birebir alıntılanacak pasaja göre- kurt ile kuzu aynı merada beraberken vefatıyla kurtlar kuzulara saldırmıştır. Bu olay velî-emîr Ömer b. Abdülaziz'in somut örneğine delil oluşturan hadiselerden sadece biridir. Konuya girmeden önce Ömer b. Abdülaziz'in biyografisi kısaca tasvir ve *Hilyetü'l-evliyâ*'nın konumuz açısından özelliği tahlil edilecektir.⁹

2. *Hilyetü'l-evliyâ*'nın Konu İçin Bağlamı ve Ömer b. Abdülaziz'in Kısa Biyografisi

Hilyetü'l-evliyâ öncelikle sûfilerin hayat hikâyelerini anlatan ve dini hayatla ilgili vecizelerini aktarmayı hedefleyen bir kitaptır. Eserin diğer bir özelliği de Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabâkâtü's-süfiye*'sinden farklı olarak İbrahim b. Edhem'le (ö. 161/778 [?]) değil Hz. Ebûbekir'le (ö. 13/634) başlamasıdır. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* adından da anlaşılacağı üzere içeriği genellikle yöneticilere adalet ve yönetim hususunda öğüt ve nasihatler içeren "nasihatname",¹⁰ "siyâsetnâme"¹¹ ve benzeri türden bir eser değil, kendinden önce yaşamış olan sahabe-i kiramdan itibaren âlim, sûfî, devlet yöneticileri vb. kimselerin biyografilerinin anlatıldığı bir tasavvuf klasiğidir. Ancak dört râşid halife ve Ömer b. Abdülaziz'in yönetme ilkelerinin geniş olarak zikredildiği eserin, siyaset konularını muhtevî yukarıda mezkûr eser türlerinin kaynakları içerisinde olması muhtemeldir. *Hilyetü'l-evliyâ* tahlil edildiğinde müellif hiçbir yoruma başvurmaksızın sadece senetleriyle beraber rivayetleri zikretmiş ve faydalandığı kaynakları belirtmemiştir. *Hilyetü'l-evliyâ* içindeki bilgilerin birçoğunun günümüze diğer şekillerde ulaşmaması, sadece bu eser yoluyla gelmesi kendisinden sonra bu kabilden yazılan tabakât kitapları için vazgeçilmez bir kaynak olması ve de XI. yüzyıl sonrası siyasetnâme türü eserlerde hedeflenen yönetici tipinin somut örneklerini içermesi açısından bu makalenin kaynak eseri olmuştur. *Hilyetü'l-evliyâ*'da Ömer b. Abdülaziz'e ayrılan hacimde bir bölüm başka hiçbir kimseye ayrılmamıştır. Bu bakımdan velî-emîr portresi

⁹ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 5/253-353;

¹⁰ Nasihatnâme hakkında bilgi için bkz. İskender Pala, "Nasihatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/409-410.

¹¹ Siyasetnâme hakkında bilgi için bkz. Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyasetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/306-308.

çizilirken müellifin ünlü bir muhaddis olması ve eserdeki tüm haberleri senetleriyle beraber zikretmesi ayrıca zengin bir malzeme sağlamıştır.

Ömer b. Abdülaziz 61/680'de Medine'de doğmuştur. Babası Mısır valisi Abdülaziz b. Mervan (ö. 86/705), annesi Hz. Ömer'in (ö. 23/644) torunu Ümmü Âsım/Leylâdır.¹² Çocukluğunun ilk yıllarını Medine'de dayılarının yanında geçiren Ömer küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiştir. Babası onu Medine'nin tanınmış âlimlerinden Salih b. Keysan'a (ö. 140/757) emanet etmiştir. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve annesinin amcası olan Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) başta olmak üzere pek çok sahabeyi dinleme imkânı bulmuştur. Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716), Said b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) gibi tâbi'nin ilk tabakasına mensup âlimlerin derslerini takip etmiş daha sonra babası Abdülaziz b. Mervan'ın yanına Mısır'a gitmiş ve ergenlik çağına ulaşınca kadar orada kalmıştır. Babasının vefatı üzerine (86/705) Emevî sultanı Abdümelik b. Mervan (ö. 86/705) tarafından Dımaşk'a çağırılmış ve burada Abdümelik b. Mervan'ın kızı Fatıma ile evlendirilmiştir. Halife olmadan önce yaptığı Hicaz valiliği sırasında Haccac'ın (ö. 95/714) ve dolayısıyla Emevî devletinin yaptığı icraatları/zulümleri tenkid ettiğinden dolayı (93/712) valilikten azledilmiş ve 99/717 yılında amcazâdesi halife Süleyman b. Abdümelik'in (ö. 99/717) ölümü üzerine halife ilan edilmiştir. Bu önemli görevin kendisinin isteği dışında verildiğini belirterek affını istemişse de biat merasimine katılanların ısrarları üzerine Resûl-i Ekrem ve ilk dört râşid halifenin çizdiği yönetim çizgisinden uzak Emevî¹³ saltanat devletine dördüncü râşid halife Hz. Ali'nin vefatından yaklaşık 60 sene sonra emîr/halife olmuştur (10 Safer 99/22 Eylül 717). İki sene süren halifeliği 101/719 senesinde -bir rivayete göre zehirlenerek-¹⁴ vefat etmesiyle son bulmuştur.

3. *Hilyetü'l-evliyâ* da Velî-Emîr Olarak Ömer b. Abdülaziz

Ömer b. Abdülaziz'in yukarıda değinildiği gibi halifelğe talip olmaması ve orada bulunanların ısrarı üzerine bu görevi kabul etmek zorunda kalması onun yönetimine dair ilk ipuçlarını vermektedir. Zira Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Semûre'ye (ö. 50/670) şu tavsiyesi: *Ey Abdurrahman b. Semûre! Emirlik isteme. Eğer sen istemeden sana emirlik verilirse, bu işte yardım edilirsin. Eğer senin talebin üzerine sana emirlik verilirse, istediğin şeyin sorumluluğunu sana yüklenir*¹⁵ İslam siyaset düşüncesinin temel ilkelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in hadisindeki *istediğin şeyin sorumluluğu* ifadesi aslında emîr/yönetici olmanın ağır sorumluluğuna işaret etmektedir. Bu sorumluluğun ağırlığını en iyi şekilde gösteren, Osmanlı dönemi sûfi müelliflerinden Şeyh Bahâeddinzâde'nin (ö. 952/1545) *Siyâsetnâme*'sinin biri

¹² Ömer b. Hattâb'ın (r.a) Leylâ'nın annesini oğlu Âsım'la evlendirme hadisesi için bkz. Bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve menâkibu Ömer b. Abdî'l-'azîzî'l-halîfeti'z-zâhid*, thk. Na'im Zerkûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 41.

¹³ Emevî hanedanı için bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/87-103.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, thk. Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 6/556.

¹⁵ Buhârî, *Eymân*, 5-6; Müslim, *İmâret*, 19.

Ömer b. Abdülaziz diğeri Harun er-Reşid (ö. 193/809) ile ilgili iki rivayetini burada aktarmakta fayda vardır:

Rivayet edilmiştir ki Ömer b. Abdülaziz ağlarken yanına zevcesi Fâtıma bt. Abdümelik girdi ve ağlamasının sebebini sordu. Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Hâlim ve ümmeti yönetme durumum hakkında tefekkür ettim. Anladım ki ümmet hususunda karşımda davacı taraf Muhammed Aleyhisselâm'dır ve kadı da Allah Teâlâ'dır. Çünkü Efendimiz Allah'ın huzurunda 'sen ümmetimin işini nasıl üstlendin? Onlar hakkında âdil mi yoksa zâlim mi oldun?' diye benimle hesaplaşacak. Kimin hasmı nebî ise anladım ki o kimse iflah olmaz. Nefsime, hâlimin yaman ve işimin zor olduğuna ağladım."

Yine rivayet edilmiştir ki Harun er-Reşid bir sene hac yapıyordu. Beyti tavaf ettiği sırada Ömerî -Ömer b. Hattâb'ın (r.a) soyundan âlim, zâhid bir adam- arkasından "Ey Hârûn" diye seslendi. Hârûn er-Reşid arkasına döndü, onu tanıdı ve "Buyur ey Ömerî" diyerek cevapladı. Ömerî "Safâ [tepesine] çık" dedi. Hârûn [Safâ tepesine] çıktı ve "çıkıttım" dedi. Ömerî "gözünü Beyt'e çevir" dedi. Hârûn "çevirdim" dedi. Ömerî "[orada] kaç kişi var" dedi. Hârûn "kim onları sayacak [şimdi]?" dedi. Ömerî "kullardan onların benzeri olan senin hükmün altında ve sana itaat eden beldelerdekilerin sayısı kaçtır?" dedi. Hârûn "onları Allah Teâlâ'dan başkası sayamaz" dedi. Ömerî "bil ki onlardan her biri kendi nefsinden hesaba çekilecek ve sen de kendi nefsinden hesaba çekildikten sonra onlardan her biri için teker teker hesaba çekileceksin, bu yüzden nefsine bak ya da bakma" dedi. Halife çok şiddetli bir şekilde ağlamaya başladı derken bayıldı. Vezirler "Halife'yi öldürmek mi istiyorsun" diyerek Ömerî'ye kızdılar. Ömerî "ben onu diriltmek istiyorum, siz ebedî bir yoklukla onu öldürmek istiyorsunuz" dedi.¹⁶

3.1. Kurt ile Kuzuyu Bir Arada Tutan Adalet: Kavim Üstünlüğünden Takva Üstünlüğüne

Hz. Peygamber'in mezkûr hadisi emirlik istememeyi salık verip, aksi durumda ağır bir sorumluluk altında kalınacağına işaret ederken, Ömer b. Abdülaziz hakkındaki rivayet de emîrlere/yöneticilere ümmetin işlerinin adalet üzere mi yoksa zulüm ile mi yerine getirildiğinin hesabının bizzat Hz. Peygamber tarafından sorulacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla İslam siyaset düşüncesinde yöneticilik; başlangıçta hırsla talep edilen bir iş olmamalı ardından da adalet üzere icra edilen bir sanat olmalıdır. Ömer b. Abdülaziz'in âdil yönetimiyle ilgili rivayetlerden bazılarını senedleriyle *Hilyetü'l-enliyâ* şu şekilde aktarmaktadır:

i. Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed El-Cürcânî > Âmir b. Şuayb > Yahyâ b. Eyyüb > Rızk b. Rızk el-Kindî > Cısrü'l-Kassâb şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti döneminde koyunları sağıyordum [rızkımı başkalarının koyununu sağma işini yaparak temin ediyordum] ve bir çobana uğradım. Sürüsünde yaklaşık otuz tane kurt vardı. Onları köpek zannettim. Bundan önce hiç kurt görmemiştim. Dedim ki: "Ey Çoban! Bu kadar köpeği niçin arzu edersin?" dedi ki: "Oğulcağızım onlar köpek değil,

¹⁶ Bahâeddinzâde, *Siyâsetnâme* (Kütahya: Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi), 20^b.

kurtlardır." Dedim ki: "Subhânellah?! Koyun sürüsünde koyunlara zarar vermeyen kurtlar ha?!" Dedi ki: "Yavrucuğum baş, sâlih olduğunda ceset üzerine beis yoktur." Ömer b. Abdülaziz zamanında durum böyleydi.¹⁷

ii. Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Muhalled b. Ca'fer > Muhammed b. Yahya el-Mervezî > Halid b. Hudâş > Hammad b. Zeyd > Mûsâ b. A'yun şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz'in hilafet döneminde Kirman'da koyunları otlatıyorduk. Koyunlar ve kurtlar aynı merâdaydılar. Bir gece ansızın kurtlar sürüye saldırdı. [Kendi kendime şöyle] dedim; "Acaba o sâlih adam öldü mü?" Hammad der ki: Onlar bu olayın meydana geldiği geceyi hesapladılar. O gece Ömer b. Abdülaziz vefat etmişti.¹⁸

Yukarıda birebir alıntılanan pasajlar âdil ve sâlih bir kimsenin yönetici olmasının kurt ile kuzuyu bir arada tuttuğunu gösterir. Bu ilk bakışta inanılması zor görünen iki kıssa, adaletin kâim olduğunda zıtların bir arada birbirine zarar vermeden var olabileceğinin imkânını gösterirken, modern düşüncenin "insan insanın kurdudur/*homo homini lupus*"¹⁹ anlayışının hâkim olması, adaleti merkeze alan yukarıdaki tarihsel anlatıyı anlamsızlaştırmaktadır. Ancak *Hilyetü'l-evliyâ* müellifinin senetleriyle beraber zikrettiği bu iki pasajın üzerinde durulursa insanlar aynı dünyada yaşayan "kurt" ve "koyun" tabiatlı varlıklardır. "Kurt" tabiatlı insanların "koyun" tabiatlı insanları yememesi Ömer b. Abdülaziz gibi âdil sultanın/velî-emîrin yönetimine bağlıdır. Mezkûr bağlamda mütalaa edilecek olursa adalet "koyun"u "kurt"tan korumanın adı olur.

Ömer b. Abdülaziz'in adaletle hükmetmesinin arka planı neydi sorusuna *Hilyetü'l-evliyâ*'dan cevap verildiğinde "dünya malı" ve "insanın ölümlü olması" ve ölümlü insanın geçici/ölü olan dünya malından Ölmeyen Diri/*el-Hayyü'l-lezî lâ yemûtu*²⁰ önünde hesap verecek olmasıdır:

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Süleyman b. Ahmed > el-Hasan b. Mütevekkil > Ebu'l-Hasan el-Medâinî şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz, Ömer b. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'ye mektup gönderdi. Ölen oğlu için gönderilen bir taziye mektubuydu bu: "Biz âhiret ehli bir kavimiz. Dünyayı [geçici] olarak mesken edindik. Ölü oğlu ölüyüz. Acep bir iştir ki, bir ölü başka bir ölüye, ölü için taziye gönderiyor!"²¹

Ömer b. Abdülaziz'in adaletinin tecelli ettiği pasajları aktarmaya geçmeden önce adaletsizliğe neden olan temel şeyi tasrih etmek alıntılanacak pasajları daha açık kılacaktır. Şöyle ki, adaletle hükmetmeyi perdeleyen, öteleyen ve adaletle hükmetmeden vazgeçiren en temel unsurun "menfaatlere karşı koyamama" olduğu insanlık tarihinin temel tecrübesidir. *Hilyetü'l-evliyâ*'da Ömer b. Abdülaziz'in, kendi akrabaları olan Emevî devletinin Süfyânîlerle

¹⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/255;

¹⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/255-256.

¹⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005), 11.

²⁰ "Sen o ölümsüz hayat sahibi olan Allah'a tevekkül et!" [Furkan/53] âyetine telmih vardır.

²¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/266. Benzer rivayetler için bkz. *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/255-256.

beraber iki kurucu ailesinden olan Mervânîlerin²² i) haksız menfaat elde etmemeleri için onlarla mücadele etmesi, ii) yanlış davranışlar hususunda kavminin şerefini ayakta tutmayı değil, Kur'an'ın kınadığı şeyleri dikkate alması ve iii) sünnet-i Resulü (s.a.s) ihyâ ederek Mervânîlerin yaptığı zulmü bertaraf edişi şöyle resmedilir:

i. [Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] El-Hasan b. Muhammed b. Keysân > İsmail b. İshak el-Kâdî > Muhammed b. Ebî Bekr > Sâid b. Âmir > Cüveyriyye b. Esmâ şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz mâbeyncisini (hâcib) çağırarak: "Bugün karşıma sadece Mervanoğulları gelsin!" dedi: Mervanoğulları toplandıklarında Ömer b. Abdülaziz, Allah'a hamdüsena ile söze başladı: "Ey Mervânîler! Siz şöret, şeref ve mal bakımından bahtı açık [?] kimselersiniz. Ben düşünüyorum ki, bu ümmetin sahip olması gereken malların yarısı, ya da üçte biri sizin ellerinizdedir." Bu sözü müteakiben Mervanoğulları sustular. Ömer b. Abdülaziz "beni cevaplamayacak mısınız?" diye çıktı. Mervânîlerden biri şöyle konuştu: "Vallahi başlarımız, bedenlerimizden ayrılmadıkça bu [malları sana teslim etme işi] gerçekleşmeyecektir! Biz ne babalarımızı reddeder (tefkir), ne de evlatlarımızı fakir bırakırız!" Ömer b. Abdülaziz cevaben: "Vallahi şu hakkını aradığım ümmete karşı benden yardım istemeye gelmiş olsaydınız, böyle konuşmaz, kibirden yanaklarınızı sallar, dudaklarınızı bükerdiniz! Defolun başımdan (*kâûmû 'annî*)²³

ii. [Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] El-Hasan b. Muhammed b. Keysân > İsmail b. İshak > Ebû Sâbit Muhammed b. Ubeydullah > Vehb İbn Mâlik şöyle anlatıyor: "Ömer b. Abdülaziz daha önce vuku bulan zulüm ve haksızlıklardan (*adl ü cevr*) bahsediyordu: Yanı başında Hişam b. Abdümelik [ö. 125/743]²⁴ vardı. Hişam (Ömer b. Abdülaziz'e itiraz ederek) "Vallahi biz atalarımızı bu şekilde kınamaz ve kavmimizin şerefini ayaklar altına almayız!" dedi: Ömer b. Abdülaziz şöyle yanıt verdi: "Peki, Kur'an-ı Kerim'in kınadığı şeyden daha ayıp, daha kınanmaya lâyık bir suç var mıdır?!"²⁵

iii. [Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Bekr b. Mâlik > Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Şeybân > İbn Ebî Şeybe > Muhammed b. Râşid > Süleyman -yani İbn Musa- şöyle anlatıyor: Bedevîlerden bir grup Ömer b. Abdülaziz'e gelerek Mervanoğulları'nı şikâyet ettiler. Şikâyetleri şundandı. Bedevîler [önceleri ölü/bakımsız ve sahihsiz]²⁶ toprağı ihya etmişler. [Daha sonra] burayı Velid b. Abdümelik [ö. 96/715]²⁷ bedevîlerden alıp kendi akrabalarını yerleştirmiş. [Şikâyeti dinleyen] Ömer b. Abdülaziz [bedevîlere] şöyle dedi: "Resûlullah'ın (s.a.s) ne buyurduğunu bilmiyorlar mı? Beldeler Allah'ındır. Kullar da Allah'ın kullarıdır. Kim

²² Süfyânî ve Mervânî tasnifi için bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler", 11/95.

²³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/283.

²⁴ Emevî halifesi olan Hişam b. Abdümelik hakkında bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, "Hişam b. Abdümelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/158-150.

²⁵ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/283.

²⁶ "Kim ölü bir toprağı ihyâ ederse, bu toprak onun olur." Bkz. Buhârî, Hars 15, 27; Ebû Dâvud, İmâre 37; Tirmizî, Ahkâm 38.

²⁷ Emevî halifesi Velid b. Abdümelik hakkında bilgi için bkz. Mevlut Koyuncu, "Velid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/30-31.

ölü ve sahipsiz bir yeri canlandırır, imar ve ihya ederse artık o arazi onunundur". Ömer b. Abdülaziz toprağı bedevîlere iade etti.²⁸

Şemseddin ez-Zehebi'nin (ö. 748/1347) "imam, hâfız, allâme, müctehid, zâhid, âbid, önder (*es-seyyid*) ve gerçekten müminlerin emîri (*emîrû'l-mü'minîne hakkân*)"²⁹ olarak nitelediğı velî-emîr Ömer b. Abdülaziz adaletli davranmanın en önemli unsuru olan istişareye önem verirdi. Bunun en önemli tecellisi kendisinden sonra halife seçiminin soya değil liyakate dayalı olmasını³⁰ istemesiydi. Ancak bunu Mervânîlerin şiddetli baskısından dolayı gerçekleştirilmeden vefat etti. Meclisinde bulunmak isteyenlere koştığı beş şartın ilki kendisini "henüz erişemediğı adalete ulaştırmak"tı.³¹ Velî-emîr Ömer b. Abdülaziz'in müctehid yönünün en iyi şekilde tebarüz ettiği husus ilk defa hadislerin derlenip toparlanması için âlimleri ve valileri yönlendirmesi³² ve ehl-i sünnet dışı gördüğü Kaderiyye mezhebiyle³³ mücadelesiydi.

İlim, ahlak ve siyasî icraat ve meziyetlerinden dolayı çağdaşı olan âlim ve zâhidlerin gözünde Ömer b. Abdülaziz i) mehdi ve ii) tek başına bir ümmet olarak görülüyordu. *Hilyetü'l-veliyâ* müellifine göre³⁴ Ömer b. Abdülaziz'in iii) İslam ümmetinin başına geçeceğini ve adaletle hükmedeceğini Hızır (a.s)³⁵ önceden kendisine haber vermişti.

i. [Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Bekir b. Malik > Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Hanbel > babasından > Abdürrezzâk o da babasından şöyle rivayet ediyor: "Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Eğer bu ümmet içerisinde bir mehdi varsa [gelecekse] bu olsa olsa Ömer b. Abdülaziz'dir."³⁶

ii. [Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] İbrahim b. Ahmed b. Ebî Husayn > dedesi Ebû Hüseyin Muhammed b. el-Hüseyin b. Habib el-Vâdi'î el-Kâdi > Abdurrahman b. Yunus er-Rakî > 'Atâ b. Müslim el-Haffâf > Amr b. Kays el-Meleî şöyle rivayet ediyor: Muhammed b. Ali [Zeynü'l-âbidîn] b. Hüseyin'den Ömer b. Abdülaziz hakkında soruldu: Ali'nin [Zeynü'l-âbidîn] oğlu Muhammed şöyle söyledi: "Ömer b. Abdülaziz kıyâmet gününde tek bir ümmet olarak diriltilecektir."³⁷

iii. [Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Muhammed b. Ali > el-Hüseyin b. Muhammed b. Hammad > Eyyüb b. Muhammed el-Vezân > Damra b. Rebîa > Serî b. Yahya Rabah b.

²⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-veliyâ*, 5/284.

²⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 5/114.

³⁰ İsmail Yiğit, "Emevîler", 11/93.

³¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-veliyâ*, 5/336.

³² Ahmed Naim Babanzâde, *Sabih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 1/48.

³³ Kaderiyye'ye yazdığı reddiye için bkz. Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-veliyâ*, 5/346-353.

³⁴ Ebû Nu'aym'den önce senedte yer alan Muhammed b. Ali, el-Hüseyin b. Muhammed b. Hammad, Eyyüb b. Muhammed el-Vezân, Damra b. Rebîa, Serî b. Yahya ve Rabah b. Ubeyde gibi isimler bu görüşe sahiptir.

³⁵ Hızır (a.s) hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam Türk İnançlarında Hızır-İlyas Kültü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007).

³⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-veliyâ*, 5/254.

³⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-veliyâ*, 5/254.

Ubeyde'den naklediyor: "Allah seni korusun ey emîr! Kimdi şu koltuğuna yaslanan ihtiyar adam?" diye sordum. Ömer b. Abdülaziz: "Ey Rabah! Sen de gördün mü onu? Zannediyorum ki sen çok sâlih bir insansın Ey Rabah! [Bunu sana söylemede bir beis görmüyorum]. O adam kardeşim Hızır'dı. Bana geldi, benim bu ümmetin başına geçeceğini ve adaletli davranacağını bildirdi.³⁸

Ömer b. Abdülaziz kendisinin isteği dışında halifelğe getirilince karşılaştığı en temel sorunlar şunlardı. i) zulüm ve haksızlıklardan neşet etmiş fırkalaşma ii) İslam'ın getirdiği takva üstünlüğünden tekrar cahiliye geleneği olan kavmiyetçiliğe dönüş. Ömer b. Abdülaziz zamanında kavmiyetçilik iki şekilde tezahür etmişti. a) Hz. Ali ve dolayısıyla ehl-i beyte hutbeden sövmek ve b) Mevâlî'ye (Arap olmayıp İslam'ı kabul eden her çeşit halk) çifte standart uygulamak. Şöyle ki, aşağıda alıntılanacak olan pasaja göre Ömer b. Abdülaziz'in valileri, haraç alınamayacak diye mevâlînin Müslüman olmalarını istememiştir.

i) Zulüm ve haksızlıklardan neş'et etmiş fırkalaşmayla mücadelesi

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Muhammed b. Ali > Muhammed b. el-Hasan b. Kuteybe > İbrahim b. Hişam b. Yahya el-Ğassani > babamdan > dedem şöyle anlatıyor: Haruriye'den [Haricilerden] bir grup Musul'un bir köyünde toplanmışlardı: (...) Tartışmacılar Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldiler. (...) Onlar ilkin şöyle dediler: "Sen tebaan altındakileri tekfir ve tel'in edip onlardan Allah'a sığınmadıkça sana cevap vermeyiz." Ömer b. Abdülaziz cevaben şöyle dedi: "Allah beni lanetçi kılmadı! Ancak şunu biliniz ki, eğer ben ve siz sağ salim kalırsak hem sizi hem de tebaamı aydınlık bir caddeye götürmeğe çalışacağım. [Soru ve itirazlarınıza gerekli cevabı vereceğim]" Onlar Ömer b. Abdülaziz'in bu sözlerini dinlemediler. Ömer b. Abdülaziz sözlerine şöyle devam etti. "Sizin dininizde ancak doğruluğa müsaade edilir! Siz nice zamandan beri Allah'a bu dinle bağılısınız?" Şu şu seneden beri diye cevapladılar. Ömer b. Abdülaziz "O halde hiç Firavun'a lanet okuyup ondan [Firavun gibi olmaktan] Allah'a sığındınız mı?" Oradakiler "Hayır" diye cevapladılar. Ömer b. Abdülaziz "Peki bu nasıl iştir ki dininiz Firavun'a lanete müsaade etmiyor, ama benim tebaama mutlak lanet okumamı gerektiriyor. Hâlbuki benim tebaam içinde günahkârlar olduğu gibi sâlihler de var. Yanlıştta olanlar olduğu gibi istikamet sahibi olanlar da var." "Tamam, burada olup biteni anladık" dediler ve dağıldılar.³⁹

ii) İslam'ın getirdiği takva üstünlüğünden tekrar cahiliye geleneği olan kavmiyetçiliğe dönenlerle mücadelesi a) Hz. Ali ve dolayısıyla ehl-i beyte sövmek *De ki: Tebliğime karşılık sizden akrabalık sevgisi [ehl-i beytimi sevmek]⁴⁰ dışında bir şey istemiyorum* [Şûrâ, 42/23] âyetinin gereği Ömer b. Abdülaziz sayesinde tahakkuk edişi şöyle resmedilir:

³⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/254.

³⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/309-310.

⁴⁰ Âyetin "Akrabalık sevgisi" kısmının "Peygamber Efendimizin ehl-i beytini sevmek" dışında diğer üç yorumu için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir-Halit Zevalsız-Ümit Şimşek, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2011), 1672.

Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Muhammed b. Ali > el-Hüseyin b. Hammad > Amr b. Osman > Hâlid b. Yezîd > Ca'ûne şöyle anlatıyor: Ümeyye soyundan gelenler hep Ali'ye (r.a) söverlerdi (*sebb ü şetm*). Bunu Ömer b. Abdülaziz durdurdu: Ca'ûne, şair Kuseyr İzze'den naklediyor:

"Emir oldun ama Ali'ye sövmedin ve korkmadın
Riya yaparak mücrimlerin karakterine tabi olmadın
Ve söylediğim ve yaptığıma inandım diyerek
Tüm Müslümanların gönlünü hoş ettin"⁴¹

Ömer b. Abdülaziz'in ilk icraatlarından biri tarihçi Mes'ûdî'ye (ö. 346/948) göre Ümeyyeoğullarının başlattığı Cuma hutbelerinde minberlerden Hz. Ali'ye lanet okuma âdetini kaldırmak ve bunun yerine *Elbette Allah, adaletli davranmayı, iyilikten ayrılmamayı ve akılabayı görüp gözetmeyi emreder; her türlü hayâsızlığı, ahlâksızlığı ve taşkınlığı yasaklar; düşünüp ders almanız için size böyle öğüt verir*. [Nahl, 16/90] âyetini koymak olmuştur.⁴²

b) Mevâlî'ye yapılan haksızlıkla mücadelesi

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Bekr et-Talha > Yusuf el-Kattân > Cerîr b. Abdülhamid > Câbir b. Hanzala ez-Zabiy şöyle anlatıyor: 'Adiy b. Erta'a, Ömer b. Abdülaziz'e şöyle yazdı: "İnsanlar devamlı müslüman oluyorlar. Sayıları iyice arttı. Bense bu gidişatın haraç vergisini iyice azaltmasından korkuyorum." Ömer b. Abdülaziz bu mektubu şöyle cevapladı: "Allah'a yemin ederim ki, insanların hepsinin müslüman olmasını ve ikimizin de kendi alın teriyle kazandıklarını (*kesb*) yiyen iki çiftçi olmasını ne kadar arzu ederdim."⁴³

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Bekr > Abdullah > Hârun b. Ma'rûf > Zamra > el-Velid b. Ma'mer şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz onar onar artırarak dağıttı. Arab'ı Mevâlî'den Mevâlî'yi Arab'dan üstün tutmadı.⁴⁴

Emevîler devrinde revaç bulan kavmiyetçiliği ortadan kaldırdığı için Ömer b. Abdülaziz, çağdaşları arasında "Ümeyye oğulları içerisinde Firavun ailesi içindeki bir mümin gibi"⁴⁵ şeklinde değerlendiriliyordu.

3.2. Dünyalıktan İstiğna: Beytümâlin "Koku"sunu Koklamamak

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Bekr b. Mâlik > Abdullah b. Ahmed b. Hanbel > Fıtr b. Hammâd b. Vâkîd > babasından naklediyor: Mâlik b. Dinar şöyle demiştir: "İnsanlar,

⁴¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-envliyâ*, 5/322.

⁴² Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Murâcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cenber*, nşr. Kemâl Hasan Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005), 3/151.

⁴³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-envliyâ*, 5/257.

⁴⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-envliyâ*, 5/331. Ömer b. Abdülaziz'den sonraki Emevî idarecilerinin tekrar kavmiyetçiliğe döndüklerini inceleyen bir çalışma için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer b. Abdülaziz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", *SÜF Dergisi*, 13 (2002), 69-88.

⁴⁵ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-envliyâ*, 5/343.

Mâlik'in zâhid olduğunu söylüyorlar. Hakiki zâhid Ömer b. Abdülaziz'dir. Dünya ayağına geldi ancak bıraktı gitti dünyayı.⁴⁶

"Vallahi ne gizli ne de açık olarak emir olmayı Allah'tan istemiş değilim"⁴⁷ diyerek emirliğe getirilen Ömer b. Abdülaziz "biliniz ki ben sizin en hayırlınız değil en ağır yükü kaldıranınız"⁴⁸ fikriyle hanımına "ya kolyeni beytümâle bırakırsın ya da benim senden ayrılmam için izin verirsin"⁴⁹ diyerek dünyalıklardan kendini tecrid ediyordu. "Ben, benden önceki halifelerin tayin ettikleri memur ve valilerin zorbalık ve ceberut davranışlarıyla/yapılarıyla halkı nasıl ezdiklerine şahit oldum"⁵⁰ diyen Ömer b. Abdülaziz "artık güçlüden alıp zayıfa vermenin zamanı gelmiştir"⁵¹ inancıyla hareket ediyor, seleflerinin çizdiği zalim yönetme biçimine karşın "Allah'ın kitabını en temel, en öncelikli ve en ileri bir kaynak olarak görüyor"⁵² i) Kendi malı olmadığı ıtırın kokusunun bile burnuna gelmesine ii) beytümâlin mumunu kendi özel işinde kullanmaya iii) devletin posta ve ulaşım aracının şahsi iş için istifade edilmesine iv) bir elmayı dahi hediye olarak almaya tahammülü yoktu.

i.) Kendi malı olmayan ıtırın kokusunun bile burnuna gelmesine tahammülsüzlüğü

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Hâmid b. Cebele > Ziyâd b. Eyyûb > el-Heysem b. İmran > Hayyân b. Nâfi' el-Basrî şöyle anlatıyor: 'Urve b. Muhammed es-Sa'dî Dâbık'tayken beni bir sürü hediye ile Süleyman b. Abdülmelik'e göndermişti. Oraya ulaştığımızda Süleyman b. Abdülmelik'in öldüğünü işittik. Yerine Ömer b. Abdülaziz geçmişti. Ömer'in huzuruna çıktık. Daha hediyeler Ömer b. Abdülaziz'e ulaşmadan misk kokusu ortalığa yayıldı. Ömer b. Abdülaziz derhal kolunun yenini burnuna tuttu ve şöyle dedi: "Bunu buradan hemen kaldırın." Ömer b. Abdülaziz hediyelerden hiçbir şekilde faydalanmak istemiyordu.⁵³

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Hâmid b. Cebele > Muhammed b. İshak > Muhammed b. es-Sabah > Abdurrahman b. Abdullah el-'Amrî > Rebîa' b. 'Atâ şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz'e Yemen'den koku (anber) getirildi. Ömer b. Abdülaziz elini burnuna koydu. Müzahim: "Ey müminlerin emîri! Bu onun sadece kokusu. [Kokuyu sürünmedin sadece kokusu etrafa yayıldı] Ömer b. Abdülaziz: "Yazık sana! Anberden kokusu dışında [başka] nasıl faydalanılır ki?! Koku oradan kaldırılincaya kadar elini burnundan çekmedi.⁵⁴

ii) Beytümâlin mumunu kendi özel işinde kullanmaması

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Habîb b. el-Hasan > Ca'fer el-Firyâbî > Ebû Eyyüb > Yahyâ b. Hamza > Avf b. Muhacir (diğer nüsha) Yahya b. Muhacir şöyle anlatıyor:

⁴⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/331.

⁴⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/299.

⁴⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/296.

⁴⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/283.

⁵⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/282.

⁵¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/282.

⁵² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/282.

⁵³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/326.

⁵⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/326.

Müslümanların ihtiyaçlarıyla ilgilendiği vakit yaktığı mumu Müslümanların ihtiyaçlarını giderince söndürür, kendi ihtiyacını karşılamak için kendi mumunu yakardı.⁵⁵

iii) Devletin posta ve ulaşım aracını şahsi işi için kullanmaması

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Muhammed b. el-Hasan b. Kuteybe > babasından > dedesinden şöyle naklediyor: Ömer b. Abdülaziz devletin posta ve ulaşım mekanizmasını kendisi için kullanmaz, sadece halkın ihtiyacı için kullanırdı. Bir görevlisine kendisine bal satın alsın diye haber saldı. (...) Görevli balı, ulaşım hizmetleri için kullanılan bir bineğin sırtına yükleyerek Ömer b. Abdülaziz'e getirdi. Ömer b. Abdülaziz: "Bunu neyle getirdin?" diye sordu. Adam balın devlete ait bir bineğin sırtında getirildiğini söyledi. (...) "Balı bize haram ettin."⁵⁶

iv) Hediyelere karşı tahammülsüzlüğü

[Ebû Nu'aym el-İsfahânî >] Ebû Hâmîd b. Cebele > Muhammed b. İshak > İsmail b. Musa es-Süddî > Ebu'l-Melîh > Meymûn b. Mihran şöyle anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz'e elma ve birtakım meyveler hediye edilmişti. Onları kabul etmedi. (...) "Resulullah (s.a.s) hediyeleri kabul etmiyor muydu?" diye kendisine söylenildiğinde: "Evet kabul ediyordu. Ancak biz ve bizden sonrakiler için [yönetenleri kastediyor] hediye kabul etmek rüşvet almaktır."⁵⁷

Değerlendirme

İslam siyaset düşüncesi, diğer ilmî disiplinlere göre daha geç bir dönemde telif edilmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, siyaset düşüncesinin teorik arka planının inşa edilmesi için belirli bir siyaset tecrübesi sürecine ihtiyaç duyulması sayılabilir. Diğer bir neden de siyaset düşüncesine kaynaklık edecek bilgilerin, felsefe, kelam, fıkıh, tasavvuf, hadis ve tefsir gibi birbirinden farklı hatta birbirine uzak disiplinler tarafından ele alınması olarak zikredilebilir. Bu bakımdan ilk müstakil siyaset metinlerinin neredeyse X. asırda kaleme alınmasının sebebinde, özellikle ilk maddenin etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan İslam dünyasında X. asra kadar elde edilen siyaset/yönetim tecrübesinin arka planında nelerin etkili olduğu hâlâ belirgin değildir ve bu konuda yapılacak hususî çalışmaları beklemektedir. İslam siyaset tecrübesinin arka planını etkileyen unsurlarla kastedilen şey, onun Pers, Hind, Roma ya da Yunan kültüründen aldığı teorik-pratik yönetim tarzları mı daha baskın bir karaktere sahiptir, yoksa Hz. Peygamber'den itibaren Hulefâ-i râşidîn ve âdil sultanların teorik söylem ve pratik uygulamaları mı?

Hilyetü'l-evliyâ özelinde Ömer b. Abdülaziz'in âdil yönetimine yönelik rivayetler, bir sûfi müellifin gözünden İslam siyaset düşüncesinin pratik arka planına dair kıymetli bilgiler barındırmaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in yönetimine dair başlangıçta pratik uygulamalar gibi değerlendirilebilecek meseleler, aslında İslam siyaset düşüncesinin Kur'ân ve Hz. Peygamber

⁵⁵ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/323-24.

⁵⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/293-94.

⁵⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/254.

kaynaklı teorik ilkelerine de ışık tutmaktadır. Zira, genel olarak siyaset düşüncesinin özel olarak da Ömer b. Abdülaziz'in yönetim anlayışının merkezinde yer alan "adaletle hükmetmek" anlayışının, felsefi ya da Yunanî hiçbir arka plana ihtiyaç duymadan, Kur'an, sünnet ve sonraki âdil sultanların yönetimlerinden çıkarılabilecek bir üst ilke olduğu söylenebilir.

Makalede Ömer b. Abdülaziz'in uygulamaları hakkında Ebû Nu'aym'ın aktardığı rivayetler onun adaletle hükmetme anlayışını destekleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında, bir ilke olarak Hz. Peygamber'in hadisinden çıkarılan, "yönetici olmaya yönelik hırs sahibi olmamak" başka bir ifadeyle emîr/yönetici olmayı istememek, istenmediği halde yöneticilik verildiğinde görev ve sorumluluktan kaçmamak anlayışı önemli yer tutmaktadır. Çünkü adaletle hükmetmenin önündeki engellerin başında kişisel istek ve hırslar gelmektedir. Bertaraf edilmesi hayli güç olan kişisel arzu ve hırsların adaleti fesada uğratmasını engellemenin yollarından birisi yönetim için, yönetmeye hırsla talip olanı değil, yönetimin ağır sorumluluğu sebebiyle ondan uzak duran kimseyi tercih etmektir. Bu bakımdan Ömer b. Abdülaziz'in cediti Hz. Ömer (r.a) gibi yöneticiliğe karşı hırs sahibi olmadığı için, hulefâ-i râşidinden sonra toplumsal adaletin yeniden tesis edildiği ilk yönetici olması son derece dikkat çekicidir.

Ömer b. Abdülaziz'in yönetimi üzerinden ulaşılabilecek başka bir ilke ise yöneticinin dünya ve dünya malına karşı isteksiz olmasıdır. Platon'un yöneten ve koruyucu (asker) sınıf için mülkiyet hakkını yasaklaması, mülkiyet hakkını sadece üreten sınıf olarak reâyâyâya has kılması, siyaset düşüncesinin neredeyse başlangıcından itibaren yöneticinin kendini dünya malına kaptırması ve bunun sonucunda daha fazla mal mülk biriktirmek adına zâlim bir yönetici olmasını engellemek amacıyla ihdas edilmiş bir ilke olarak karşımıza çıkar. İslam siyaset düşüncesinde ise Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yönetiminde bu durum, yöneticinin -aslında bütün Müslümanlar için de salık verilen- zühd ve takvâ sahibi olarak dünya malına karşı kanaatkâr bir tavır sahibi olmasının gerekliliği ile çözülmeye çalışılır.

İslam siyaset düşüncesinde yöneticinin zühd ve takvâ ile dünya malına karşı kanaatkâr bir tutuma sahip olması ilkesi, tasavvuf düşüncesinin siyaset düşüncesine ilgisinin merkezinde yer almaktadır. Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sı bir tasavvuf klasiği olmak bakımından muhtemelen Ömer b. Abdülaziz'i tam da bu yönü itibarıyla ele almaktadır. Ömer b. Abdülaziz hakkındaki rivayetleri bir araya toplayan ve bu sayede İslam siyaset düşüncesine kaynaklık eden bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak İslam siyaset düşüncesinin teorik ilkeleri, özellikle siyaset felsefesi ve kelim ilminde tartışılmış kabul edilse de Hz. Peygamber'den itibaren gelen yöneticilerin hususen âdil yöneticilerin pratik uygulamaları da teorik ilkeler çıkarmaya elverişli malzemeler sunmaktadır. İslam siyaset düşüncesinin yazımında *Hilyetü'l-evliyâ*, çok sayıda ve birbirinden farklı kaynaklardaki bilgilerin bir araya getirilip siyaset düşüncesinin ilkelerinin ortaya konulmasında siyaset felsefesi, kelim ve fıkıh metinlerinin yanı sıra tasavvuf metinlerinin de önemli bilgilere kaynaklık ettiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. "Siyasetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/306-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları". *SÜİF Dergisi* 13 (2002). 69-88.
- Babanzâde, Ahmed Naim. *Sahib-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîb Tercemesi*. 10. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Bağdatlı, Özlem. *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Bahâeddinzâde. *Siyâsetnâme*. Kütahya: Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi. 19^a-26^a.
- Platon. *Devlet*. çev. S. Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. *el-Medînetü'l-fâzıla*. thk ve çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Lîtera Yay. 2018.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec. *Sıfatu's-Safve*. 4. Cilt. thk. Târik Muhammed Abdül-Mün'im. İskenderiye: Dâru İbn Haldun, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec. *Sîretu ve menâkibu Ömer b. Abdi'l-'azîz'l-balîfeti' z-zâhid*. thk. Na'im Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Kandemir, Mehmet Yaşar-Zevalsız, Halit-Şimşek, Ümit. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâlî*. 2. Cilt. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2011.
- Koyuncu, Mevlut. "Velîd I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Mes'ûdî, Ebül-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî. *Murûcu'z-zâbeeb ve me'âdinü'l-cevber*. 4. Cilt. nşr. Kemâl Hasan Mer'î. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005.
- Mürteza Köse, "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Siyaseti", *AÜİF Dergisi*, 34 (2010), 75-96.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam Türk İnançlarında Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hişam b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/158-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Pala, İskender. "Nasihatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Serrâc, Ebû Nasr Tûsî. *el-Luma*. thk. Muhammed Edîb el-Câdir. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Taribu't-Taberî*. 11. Cilt. thk. Ebu'l-Fazl İbrahim. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım. ts.
- Toktaş, Fatih. "İbn Rüşd'ün Eflatun'un Devlet'ini Okuyuş Tarzı". 226-237. *Medeniyet ve Klasik*. haz. Halit Özkan-Nurullah Ardıç-Âlim Arlı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Türer, Osman. "Hilyetü'l-evliyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25. Cilt. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.